

[1994؟]؛ محمد ریاض شاہد، شہر خموشان کے مکین: اسلام آباد، راولپنڈی ڈویژن، لاہور 2004؛ طارق بلوچ صحرائی، پروین شاکر، لاہور 1998؛ نظیر صدیقی، پروین شاکر زخم جگر سے نقش ہنر تک، در پروین شاکر: فکر و فن، چاپ احمد پراچہ، لاہور: مقبول بکس، 1999؛ احمد ندیم قاسمی، خودکلامی کی پروین، در همان: قمرالزمان، پروین شاکر کی غزل، در همان: محسن احسان، پروین شاکر، در همان: گوپی چند نارنگ، سانحہ کربلا بطور شعری استعارہ: اردو شاعری کا ایک تخلیقی رجحان، لاہور 1991؛ انجم یوسفزی، ایک بٹری شاعرہ، در پروین شاکر: فکر و فن، همان؛

Choudhri Mohammed Naim, "Parveen Shakir: a note and twelve poems", *The Annual of Urdu studies*, vol.8 (1993).

/ مرجان کمالی /

شاکر، محمود محمد، عالم و ادیب معاصر مصری. او در محرم 1327 (1287 ش) در اسکندریہ زادہ شد. پدرش محمد شاکر* نام او را محمود سعدالدین نھاد و کنیہ ابوالاسعاد را برایش برگزید (اسامہ احمد شاکر، ص 69). در همان سال پدرش به وکالت جامع الازھر رسید و خانوادہ را به قاہرہ منتقل کرد. محمود پس از گذراندن دورہ ابتدایی و دبیرستان، در 1305 ش / 1926 به دانشکدہ ادبیات دانشگاه مصر راہ یافت و تا سال دوم دانشگاه را ادامہ داد، اما بہ سبب اختلاف شدید با استادش طہ حسین* در باب شیوہ بررسی اشعار جاہلی و دلہستگی استادش بہ شیوہ و نگرش غربیان، برای ہمیشہ دانشگاه را رھا کرد. طہ حسین تحت تأثیر خاورشناسان، اشعار جاہلی ثبت شدہ در دیوانها را مجعول و برساختہ دوران اسلامی می دانست و کتاب مشہور فی الشعر الجاہلی (قاہرہ 1926) را در ہمین موضوع نوشتہ بود (دراسات عربیہ و اسلامیہ، مقدمہ ایمن فؤاد سید، ص 13؛ قیام، ص 47-48؛ شریف، ص 35-41؛ نیز محمود محمد شاکر، 1407، ص 161-166). شاکر پس از آن در 1307 ش / 1928 بہ حجاز رفت و بہ درخواست ملک عبدالعزیز سعود مدرسہ ابتدایی جدہ را تأسیس کرد و خود مدیر آن شد. اما این حضور دیری نپایید و محمود کمتر از یک سال بعد بہ قاہرہ بازگشت. سپس بہ مطالعہ عمیق ادبیات و نگارش مقالہ برای دو مجلہ الفتح و الزھراء پرداخت کہ در دوران دانشجوئی نیز برای آنها می نوشت. همچنین از 1311 ش / 1932 با مجلات المقتطف، الرسالہ و البلاغ همکاری کرد و چند سال بعد امتیاز مجلہ العصور را گرفت کہ فقط دو شماره از آن منتشر شد. پس از تعطیل مجلہ الرسالہ در

اجتماعی خانم) و نائک (نمایش) برخی از سرودہ های اویند (روینہ شبنم، ص 64، 128، 131-132؛ نعیم، ص 172؛ قاسمی، ص 20-21). زبان شعری وی آراستہ بہ آرایہ های ادبی، بہ ویژہ تشبیہ و استعارہ نو، و آغشتہ بہ واژہ های محاورہ ای انگلیسی است (محسن احسان، ص 33؛ برای نمونہ شاکر، 1994، صدبرگ، ص 21، 247؛ همو، کف آئینہ، ص 102). بہ نوشتہ صدیقی (ص 64)، شاکر اولین شاعری است کہ در شعر جملہ معترضہ بہ کار بردہ است.

شاکر علاوہ بر غزل قالبهای شعری دیگر چون شعر سپید، نثرگونه و بہ ویژہ شعر آزاد را بہ کار بردہ است. اگرچہ غزلیات شاکر بہ نوگرایی متمایل است و تأثیر غزلیات معاصران وی چون فیض احمد فیض*، احمد فراز* و ابن انشا در آن دیدہ می شود، اما از شعر غزل سرایان سنتی چون غالب دہلوی* (متوفی 1247/1285 ش)، الطاف حسین حالی* (متوفی 1293/1332 ش)، اقبال لاہوری (متوفی 1317 ش) و حسرت موہانی* (متوفی 1330 ش)، نیز بی تأثیر نماندہ است. شاکر اولین شاعر زن اردوزبان است کہ در غزل سنت شکنی کردہ و همانند شعر ہندی احساسات خود را با بیانی زنانہ بر زبان آورده است (قمرالزمان، ص 102-103؛ احمد پراچہ، ص 181؛ صدیقی، ص 50، 58).

شاکر کہ در خانوادہ ای معتقد بہ تشیع امامیہ بالیدہ بود، در سرودہ های خود واقعہ کربلا را متبحرانہ، گاہ همچون واقعہ ای تاریخی و گاہ در قالب استعارہ، بہ تصویر کشیدہ است. «شام غربیان» و «أوفیٰ بَعْدَک» نمونہ هایی از این نوع سرودہ های اویند (روینہ شبنم، ص 27؛ نارنگ، ص 86-91).

شاکر چند جایزہ ادبی گرفت، ازجملہ جایزہ ادبی آدمجی 1 در 1357 ش / 1978 برای مجموعہ خوشبو، جایزہ بین المللی فیض احمد فیض در 1361 ش / 1982، و جایزہ علامہ اقبال در 1364 ش / 1985 برای مجموعہ خودکلامی (شاهد، ص 75-76). شاکر فارسی و عربی و فرانسه را نیز فراگرفته بود.

منابع: احمد پراچہ، پروین شاکر: احوال و آثار، لاہور 2003؛ شاہد نوخیز اعظمی، سرگذشت پروین شاکر، دہلی 2008؛ روینہ شبنم، پروین شاکر کی نظمہ شاعری (تنقید و تجزیہ)، دہلی نو 2005؛ سلطانہ بخش، پروین شاکر: شخصیت اور فن، اسلام آباد 2007؛ سلیم اختر، پاکستانی شاعرات: تخلیقی خلد و خال، لاہور 2008؛ پروین شاکر، «برہ راست پروین شاکر سے»، [گفتگوکنندہ] گلزار جاوید، در شاہد نوخیز اعظمی، همان منبع، 2008؛ همو، پروین شاکر کے خطوط نظیر صدیقی کے نام، مرتبہ جاوید وارثی، کراچی 1997؛ همو، کف آئینہ، اسلام آباد: مراد پبلی کیشنز، [بی تا]؛ همو، ماہ تمام: کلیات، اسلام آباد